Євген Прісовський

♦

ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКІ НАЧАЛА У ПРОЗІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

Епіграфом до всієї творчості В. Стефаника, що сповнена загальнолюдських мотивів, може служити його поезія в прозі "Амбіції". Свою творчість письменник розуміє як вияв почуттів мільйонів. Ці почуття передаються через образи, що мають загальнолюдську наповненість, що говорять нам про найінтимніші, земні зв'язки людини зі світом; зв'язки людини, що живе працею рук своїх: мама, дитина, дівчина, яка збирається на зустріч із милим; "небо осіннє уночі", "плуг, що оре". Водночас це й ті образи, які передають соціальну значимість праці письменника, силу її впливу на оточуючу дійсність, її активну, перетворюючу функцію: "Грими, як грім, що найбільшого дуба коле і палить... Всякай у невинні душі, як каплина роси у чорну землю всякає" [3, 370].

Отже, весь світ з його багатобарвністю і многозвуччям відлунює в теж багатобарвній і многозвучній творчості письменника, яку він називає "бесідою", тобто задушевною, щирою розмовою зі своїми героями, розмовою, що адресована мільйонам. Отож, і саме слово "бесіда" в розумінні Стефаника має загальнолюдську значимість.

Загальнолюдське почуття любові до землі, до рідної домівки, що пронизує всю Стефаникову прозу, особливо виразно передано в новелі "Синя книжечка". Ми відчуваємо тут діалектичну єдність національно-патріотичного й загальнолюдського начал. Як і більшість творів Стефаника, "Синя книжечка" має відверто, гостро трагедійне забарвлення. Та разом із тим в силі почуттів героя відчутна й оптимістична настроєність. Людина, що так любить землю, не пропаде, вона знайде своє місце в житті. І селянин, справді, має, хоч і наївну, віру в значимість синьої книжечки /паспорта/, що розкріпачує його, що кругом, як здається йому, відчинить для нього двері.

© Євген Прісовський, 2004

Якщо інші герої Стефаника бачать лише смерть як визволення з пут такого життя /"Новина", "Катруся"/, то Антін із "Синьої книжечки" вірить, що знайде вихід. Так, розлука з рідною землею — трагедія. Та безнадії, зневіри тут немає. Є впевненість, знов-таки хай і наївна, але ж вона тримає людину в житті, підтримує її.

Не можна, отож, говорити лише про розпуку, про безвихідь зі становища, в якому перебувають Стефаникові герої. Ні, і автор, і персонажі багатьох його новел шукають шляхів до виходу з трагічних ситуацій.

Коли говорити про індивідуальне світобачення Стефаника, коли порівнювати його з індивідуальним світобаченням Марка Черемшини, то можна дійти висновку, що в першого письменника переважають ліричний драматизм і трагізм, а в другого — драматичний і трагічний ліризм. Отож, у Стефаника домінуючими началами є драматичне й трагічне, а в Черемшини домінує ліричне начало.

В новелі "Виводили з села" якраз і відчуваємо сполучення трагедійного й ліричного начал, що дається взнаки в пейзажі на початку твору: "Над заходом червона хмара закаменіла. Довкола неї заря обкинула свої біляві пасма і подобала та хмара на закервавлену голову якогось святого. Із-за тої голови проминалися проміні сонця" [3, 48]. З кожним новим абзацем все наростають гостро трагедійне відчуття майбутнього горя, тривожне очікування, а може, й пророкування лиха, яким обернеться призов молодого гуцула до війська: "За людьми вийшов молоденький парубок із обстриженою головою. Всі на нього дивилися. Здавалося їм, що та голова, що тепер буяла у кервавім світлі, та має впасти з пліч — десь далеко на цісарську дорогу" [3, 48].

Новела "Виводили з села" перейнята знов-таки загальнолюдським почуттям неприйняття служби в армії як неприродного стану людини. І таке сприйняття, таке розуміння служби йде саме від матері, котра є найвищим суддею, коли йдеться про мораль і про совість, честь, добро, про щастя людини. Вона, мати — найповніше втілення природності і справедливості.

І знову ж, як і в "Синій книжечці", в цьому творі є той промінчик світла, промінчик надії, наявність якого стверджує, що життя не тільки страшне — в ньому є й краса. Таким заключним акордом новели, обнадійливим акордом є пейзажна зарисовка: "Над ними розстели-

лося осіннє склепіння небесне. Звізди мерехтіли, як золоті чічки на гладкім залізнім тоці" [3, 50].

Проблема служби у війську постійно хвилює Стефаника. В новелі "Стратився" він знову характеризує цю службу як неприродний стан. Батько жалкує, що ще змалку не відтяли синові руку: тоді він був би звільнений від солдатчини. В цьому страшному висновку — початок того ожорсточення, яке прийде до героїв "Новини" й "Катрусі". Але за цим зовнішнім ожорсточенням — в підтексті — внутрішня сила батьківської любові до дітей, що органічно поєднується з ненавистю до життя, котре гірше від смерті. Каліцтво /"Стратився"/ або смерть / "Новина", "Катруся"/ — кращі від такого життя. Отож, і самогубство молодого солдата в новелі "Стратився" природніше, ніж перебування в армії.

Характери героїв у Стефаника, за всього трагізму ситуацій, у яких вони перебувають, — неодновимірні. Адже в "Катрусі", в "Новині" поруч ідуть ожорсточеність, огрубілість і найніжніша любов.

І перше, й друге почуття в "Катрусі" передані через мову батька. В його відверто жорстоких монологах — побажання якомога скорішої смерті дочці /не мучитиме вже ні себе, ні рідних/, але ж поруч звучать і слова найпалкішої любові. Не випадково батько називає дівчину сином: стільки ж любові, стільки поваги до неї, як і до свого першого помічника в найтрудніших життєвих ситуаціях.

Водночас згадаймо й ту деталь, якою теж передано силу батьківського почуття в новелі "Новина". Так, ніжність, турбота про дочку, любов до неї — всі ці почуття передано саме через художню деталь, отой бучок, який батько дав доньці, котру тільки-но хотів утопити, аби оборонялася ним від собак.

Так, у кожному творі Стефаника стрічаєшся з його майстерністю творення складного, багатовимірного, але ж і цілісного характеру.

Загальним місцем у всіх характеристиках індивідуального стилю Стефаника стало посилання на Максима Горького: "... як коротко, сильно і страшно пише ця людина". Але письменник був значно складнішим, багатограннішим, він не завжди вкладається в рамки горьківської характеристики. Так, у новелі "Камінний хрест" він відходить від властивих йому стислості, лаконізму, стриманості й часто пише складними реченнями-періодами, вживає і складносурядні, і складнопідрядні речення, будуючи їх на фігурі градації, причому від-

ходить він і від суціль діалогічної форми письма, вдаючись і до розлогих авторських характеристик, до психологічних, асоціативних пейзажів, витриманих у характерних для нього трагедійних тонах: "То як часом якась долішня хвиля викарбутить великий камінь із води і покладе його на беріг, то той камінь стоїть на березі тяжкий і бездушний. Сонце лупає з нього черепочки давнього намулу і малює по нім маленькі фосфоричні звізди. Блимає той камінь мертвими бликами, відбитими від сходу і заходу сонця, і кам'яними очима своїми глядить на живу воду і сумує, що не гнітить його тягар води, як гнітив від віків. Глядить із берега на воду, як на утрачене щастя.

Отак Іван дивився на людей, як той камінь на воду" [3; 109].

Так, тут автор, докладно і глибоко характеризуючи духовний стан героя, не міг укластися в свої короткі речення й потребував саме таких, розлогих, ускладнених синтаксичних побудов.

Загальнолюдське почуття любові до землі, до праці на ній знаходить свій вираз у "Камінному хресті" через гостро-емоційні освідчення: "Я ціле життя лиш роб та й роб. Не раз, як днина кінчиласи, а я впаду на ниву та й ревно молюси до бога: господи, не покинь ні ніколи чорним кавалком хліба, а я буду все працювати, хіба бих не міг ні руков, ні ногов кинути…" [3, 115].

Саме оця любов до землі, ця працьовитість, що сформували характер Івана Дідуха як людини порядної, чесної, справедливої, дають підстави односельчанам охарактеризувати його так, що розумієш: цей селянин цілком відповідає народному етичному ідеалу: "Були-сте порєдний чоловік, не лізли — сте натарапом на нікого, нікому — сте не переорали ані пересіяли, чужого зеренця-сте не порунтали" [3, 116].

Лірико-драматична нота, що поступово переростає в лірико-трагедійну, звучить в авторській характеристиці прощального співу Івана та Михайла, прощального жіночого плачу. І знову тут не короткі речення, а розлогі речення-періоди, що відтворюють усю складність, багатогранність людських характерів, усю трагічність ситуацій, відтворюють віковічну тугу за молодістю й горе втрати рідної домівки, розлуки з батьківщиною: "Іван та Михайло отак співали за молодії літа, що їх на кедровім мості здогонили, а вони вже не хотіли назад вернутися до них навіть у гості.

.....

Як уходили назад до хати, то ціла хата заридала. Як би хмара плачу, що нависла над селом, прірвалася, як би горе людське дунайську загату розірвало — такий був плач" [3, 118-119].

Відомо, що з 1901 до 1916 р. тривала перерва в письменницькій роботі Стефаника. В цей же час /з 1901 по 1914 р. / не писав нових творів і Черемшина. Серед багатьох причин, індивідуальних для кожного з цих художників, очевидно, можна вказати і спільну причину їхнього відходу від письменницької праці. Це розчарованість у наслідках свого труда, це думка про його неефективність, про відсутність видимої, сьогоденної віддачі, це гірке усвідомлення того, що слово літератора мало що міняє в житті народу. Мабуть, саме тому обидва письменники в цей час так активно віддаються громадській діяльності, намагаючись практичною роботою допомогти рідному селянському людові. Саме світова війна, саме цей трагічний, зламний етап в історії народу, в історії людства змусив і Стефаника, і Черемшину знову взятись за перо.

Про першу світову війну як про болючий, трагічний, складний і суперечливий час, коли кривавилось живе тіло народу, але ж коли й закладались основи інтернаціоналізму як норми поведінки мільйонів, норми поведінки цілого народу, коли в тяжкому двобої стикалися загальнолюдські принципи, засади народної моралі й антилюдяні начала, — про цю добу пишуть у своїх антимілітаристичних творах В. Стефаник і Марко Черемшина, О. Кобилянська й О. Маковей, С. Васильченко й Н. Кобринська.

Подіям війни присвячені новели Стефаника "Вона — земля", "Марія", "Діточа пригода", "Пістунка", "Сини", "Гріх" /"Думає собі Касіяниха"…/, "Мати".

Коли говорити про загальнолюдське спрямування антимілітаристичних творів В. Стефаника, не можна не звернути уваги на ті новели, в яких наголошується на соціально-етичних проблемах: війна й діти, війна й сім'я, моральна відповідальність людини, злочин і спокута. Всі ці проблеми мають серйозний загальнолюдський смисл.

Найсильніша в цій групі творів — новела "Діточа пригода". Вона докладно проаналізована всіма дослідниками творчості Стефаника, а проте не всі вони однаково трактують найголовніше — саму суть трагічного сприйняття світу дітьми, суть ставлення дітей до життя і смерті під впливом війни. В. Лесин пише: "Під громи гармат і свист

куль у небі спалахують освітлювальні ракети. І Василькові війна здається красивою, він милується нею... Контраст між страшною трагедією, що сталася в житті дітей, і тим, як наївно вони її сприймають, ще з більшою силою відтіняє антинародний характер імперіалістичної війни, викликає гострий протест проти неї" [2, 417-418]. В іншій праці В. Лесин зауважує: "Стефаник прямо не говорить, що імперіалістична війна антинародна і жахлива, а малий Василько навіть захоплений нею. Але новела викликала гострий протест проти безглуздої бійні, на одному епізоді розкривала всю її жахливість і антинародність" [1, 339].

Висновки, безумовно, правильні, але неправомірними здаються нам судження дослідника про захоплення Василька війною і про хлоп'ячу наївність. Де ж та наївність, коли хлопчик спокійно-байдуже, з такою вже старечою байдужістю говорить про життя і смерть? Тут творча манера Стефаника саме й обумовлена особливостями світогляду його героїв, тими особливостями, які ще загострились, вияскравились у роки війни. Стефаникове коротке, сильне і страшне письмо стало тут іще коротшим, сильнішим і страшнішим, бо ж ідеться про те, що війна ожорсточила, зробила не по літах дорослішою дитячу душу, що байдужість стає нормою такої небайдужої, такої вразливої й гостро реагуючої особи як дитина. В цьому — вся антигуманність війни, котра призводить до заміни природних особистісних начал неприродними, котра призводить людину, говорячи мовою психіатрів, до деперсоналізації.

Саме в такому запереченні війни, яка калічила найчистішу, найпрекраснішу в своїй недоторканості, найранимішу в своїй незахищеності душу дитини, котра особливо потребує добра, уваги, тепла, а стикалася зі злом, з жорстокою байдужістю смерті, — великий гуманістичний, загальнолюдський пафос новели.

Цим пафосом пройнята й "Пістунка", де письменник теж "коротко, сильно і страшно" розповідає, як спокійно судять діти про те, що нешлюбна, "гусарева дитина має вмерти, її мають задушити" [3, 296], як вони грають у похорони, як, граючи, голосять над дитиною, котру /вони спокійно вірять у це/, звичайно ж, задушать. Страшна, не дитяча гра, бо страшним, жорстоким є реальний світ, у якому немає місця для ніжності й любові.

В новелах "Гріх", "Мати" Стефаник наголошує на проблемах осо-

бистої відповідальності людини за свої моральні вчинки, злочину й покари, спокути за аморальність. Проблеми ці, як і спосіб їх розв'язання, мають у нього гостро трагедійний присмак, та водночас письменник усім ходом розвитку подій, логікою розвитку характерів стверджує в новелі "Гріх" високу гордість жінки-трудівниці, яка сама вищим судом своєї совісті карає свою аморальність, яка вважає, що найкраща спокута — то самій, без будь-чиєї допомоги виховати позашлюбну дитину, виростити людину:

"– Гріху мій, гріху! Я тебе відпокутую, і ти в мене виростеш великий, мій сину" [3, 338].

Інший характер розв'язання конфлікту в новелі "Мати". В ній ідеться про молоду жінку, яка зганьбила себе зв'язком із російським офіцером, котрому вона допомагала грабувати селян. Мати наказує їй покінчити життя самогубством. Дочка повісилась.

Караючи таким чином аморальність, роблячи матір отою вищою й безапеляційною судовою інстанцією у справах моральної чистоти й гідності, Стефаник водночас засуджує й категоричність та нетерпимість, що обертаються фанатичною дикістю і злобою проти людини. Сама мати тяжко покарана. Фактично вбивши дочку, вона виконувала не свою волю, а волю односельців, у даному випадку одурманених ненавистю. Після смерті Катерини вони звинувачують у нелюдяності матір. "Чого ще хочете від мене, дикі звірі?" — запитує стара Верижиха" [3, 341].

Не коментуючи вчинки героїв, автор усім ходом розповіді заперечує ту нетерпимість, ту відсутність намагань допомогти людині вийти з духовної й ідейної кризи, ту некомунікабельність, те відчуження між людьми, що порушує гармонію взаємин між особою й суспільством і вбиває особистість.

Безумовно, в такій постановці морально-філософської проблематики — теж значний загальнолюдський смисл творів В. Стефаника.

Цитована література

1. Історія української літератури (кінець XIX — початок XX ст.). — К.: Вид-во Київського університету, 1967. — 476 с.
2. Лесин В. Василь Стефаник// Стефаник Василь. Твори. — К.: Дніпро, 1971. — С. 403-407.
3. Стефаник Василь. Твори. — К.: Дніпро, 1971. — 432 с.